

ками взагалі не надаються, так і у вигляді прямого відтоку грошових ресурсів за кордон України.

Література

1. Логинов Е. Л. Отмывание денег через Интернет-технологии: Методы использования электронных финансовых технологий для легализации криминальных доходов и уклонения от уплаты налогов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005.
2. Протидія злочинам, що пов'язані з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом. — К.: КІПТ, 2006.
3. Якимов О. Ю. Легализация (отмывание) доходов, приобретенных преступным путем: уголовно-правовые и уголовно-политические проблемы / Под ред. П. А. Лопашенко. — СПб.: Юрид. центр Пресс, 2005.

УДК 343.919-057.36

В. М. Плахотіна

ПОНЯТТЯ І СУТНІСТЬ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ СПІВРОБІТНИКАМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Злочинність співробітників органів внутрішніх справ перебуває зараз у центрі уваги політиків і широкої громадськості. Стан і рівень законності в правозастосовній діяльності співробітників органів внутрішніх справ служать своєрідним барометром мікроклімату в органах внутрішніх справ і відображають ступінь довіри населення до результатів їх діяльності.

Суспільство сподівається бачити в рядах правозахисників лише чесних людей, здатних і готових уберегти їх від криміналізації. Проте злочинні посягання співробітників органів внутрішніх справ в останні роки починають щорічно прогресувати [7, 50].

Обґрунтовуючи необхідність цілеспрямованого вивчення злочинів, учинених співробітниками органів внутрішніх справ, варто акцентувати увагу на змістовній стороні даного поняття. У цьому плані необхідно виділити істотні ознаки подібного різновиду злочинів.

Для з'ясування проблеми, пов'язаної з віднесенням кримінально караних діянь до категорії злочинів, учинених співробітниками органів внутрішніх справ, важливим є розгляд таких питань:

- визначення специфічних особливостей співробітників органів внутрішніх справ, які дозволяють відрізнити їх від інших осіб, що перебувають на службі в органах внутрішніх справ;
- установлення зв'язку між злочинною поведінкою співробітника органів внутрішніх справ і характером їх службових повноважень;
- визначення сфер протиправної діяльності співробітників органів внутрішніх справ, обумовлених службовими повноваженнями й займаним посадовим становищем;

– виділення кола посягань, що стосуються розглянутої категорії злочинів.

Критерієм, що дозволяє виділити з усіх осіб, які працюють в органах внутрішніх справ, тих, хто є суб'єктом виду злочинів, що розглядається, є вказівка на характер виконуваних ними обов'язків. Ознакою таких злочинів буде те, що всі вони вчиняються спеціальними суб'єктами, тобто особами, які характеризуються певними особливостями в порівнянні із загальним суб'єктом. Ці злочини вчиняються немов зсередини системи органів внутрішніх справ самими працівниками органів внутрішніх справ, які наділені певними повноваженнями й використовують дані повноваження в злочинній діяльності.

При цьому для визнання особи співробітником органів внутрішніх справ необхідним критерієм є приналежність до спеціального державного відомства (МВС), визначена його посадовим становищем і наявністю спеціального звання. Саме на підставі закону співробітник органів внутрішніх справ є представником державних органів виконавчої влади, займає певну посаду, виконує специфічні завдання й функції, наділений відповідними повноваженнями, виконання яких при певних ситуаціях, у межах закону, дозволяє йому вдатися до різних форм примусу. У такому разі співробітника органів внутрішніх справ можна віднести до посадових осіб, представників влади із властивими їм ознаками:

- обіймає посаду в органі державної влади;
- реалізує завдання, пов'язані із захистом прав людини, інтересів суспільства й держави;
- має повноваження, що дозволяють учиняти юридично значимі дії, обов'язкові для виконання громадянами й посадовими особами, незалежно від їх відомчої приналежності й займаної посади;
- виконує специфічні функції, пов'язані із затриманням правопорушників й обмеженням їх волі;
- забезпечений правовим і соціальним захистом із боку держави.

Наявність зазначених ознак дозволяє сформулювати поняття співробітника органів внутрішніх справ як представника влади.

Співробітником органів внутрішніх справ є особа, що поступила на добровільній основі по досягненні встановленого законом віку на службу до державного органу, прийняла присягу й призначена в певному порядку на посаду із присвоєнням спеціального звання, допущена до виконання завдань, покладених законодавством, із використанням посадових повноважень владного характеру на основі здійснення юридично значимих дій, обов'язкових для громадян і посадових осіб.

Важливим моментом визначення правового статусу будь-якого державного службовця є документальне закріплення їх правового становища в конкретному нормативно-правовому акті. Початковим моментом реалізації прав й обов'язків співробітника органів внутрішніх справ є наказ начальника відповідного підрозділу про прийом його на службу. Даний наказ, як і будь-який інший, що регулює порядок проходження служби співробітником органів внутрішніх справ, повинен бути відданий у писемній формі.

Отже, ліміт правового статусу співробітника органів внутрішніх справ обкреслений рамками наказів: про призначення даної особи на відповідну посаду і звільнення її на підставах, зазначених у законі.

З урахуванням викладеного можна виділити ознаку, що лежить в основі визначення злочинів, учинених співробітниками органів внутрішніх справ, — здійснення злочину спеціальним суб'єктом (співробітником органу внутрішніх справ), який наділений специфічними функціональними правами й обов'язками та в результаті різних обставин порушує їх.

Сутність даної проблеми полягає в тому, що особа, будучи співробітником органів внутрішніх справ, може вчинити будь-який злочин, що не обов'язково входить до кола його службових або посадових обов'язків. Так, якщо особа, яка є співробітником органів внутрішніх справ, у результаті побутової сварки заподіює шкоду здоров'ю, то в цьому випадку говорити про специфіку або особливості даного різновиду злочинів не доводиться. Співробітник органів внутрішніх справ тут керується не своїм посадовим становищем і не наявністю в нього владних повноважень, а своїм суб'єктивним правом члена сім'ї (глави сім'ї й т. ін.).

Для визначення об'єктивних ознак злочинів, учинених співробітниками органів внутрішніх справ, необхідно з'ясувати специфіку суспільно небезпечних дій. Першу характерну рису злочинних посягань даної категорії державних службовців становить вчинення їх у зв'язку з використанням службового становища.

Учинення злочинів особами, які займають особливе становище й використовують при цьому свої службові повноваження, визнавалося особливістю службових (посадових) злочинів ще в XIX ст. [4, 15]. Російські юристи підкреслювали особливу значимість злочинів, учинених по службі. Так Н. М. Коркунов писав, що злочинність посадових осіб «більше, ніж правопорушення приватних осіб, підриває авторитет закону, розхитує міцність юридичного порядку: вони більш безпосередньо позначаються на інтересах всієї держави. Разом із тим повноваження влади, якими наділені посадові особи, дають їм можливість із більшою легкістю вчиняти правопорушення, роблять їх більш небезпечними, ставлять приватних осіб у більш беззахисне щодо них становище. Нарешті, користуючись владою, посадові особи можуть робити й такого роду правопорушення, які зовсім неможливі для приватних осіб» [3, 14]. При цьому загальним об'єктом злочинів по службі як вітчизняні криміналісти, так і їхні зарубіжні колеги вважали службовий обов'язок, що складається з різних обов'язків: безплатність службових дій (заборона одержання не обумовленої законом винагороди), необхідність дотримання службової таємниці, обов'язок підпорядкованості тощо.

У вітчизняній науковій літературі щодо змісту поняття «використання посадового становища» для вчинення злочину триває гостра дискусія. У цьому зв'язку досить чітко визначилися три напрямки. Один із них зводиться до більш вузького розуміння використання посадового становища як учинення дій, які входять у коло службових обов'язків особи й становлять його компетенцію [4, 6; 9, 112–113].

Інший напрямок акцентує увагу на широкому розумінні використання посадового становища. На думку прихильників даної позиції, суб'єкт, займаючи відповідну посаду і виконуючи певні обов'язки в межах своєї службової компетенції, унаслідок цього має певний авторитет, службові зв'язки з іншими посадовими особами, здатний справляти на них вплив, завдяки чому створює фактичні можливості, відсутні в інших осіб, що не займають таку посаду. Тому використання суб'єктом свого посадового становища — це використання ним тих прав і фактичних можливостей, якими він володіє саме у зв'язку із займаною посадою [3, 38–39; 10; 12, 35–36; 13, 65]. Звідси якщо суб'єкт не займає цю посаду, то подібних можливостей він або взагалі не має, або має, але в меншому ступені.

Позиція третьої групи вчених трохи примикає до попередньої. Під використанням посадового становища, на їхню думку, розуміються не тільки дії, безпосередньо пов'язані з виконанням обов'язків посадової особи за місцем служби, але й дії, учинені поза службою, якщо вони були обумовлені його посадовим авторитетом або впливом [8, 11; 14, 327].

На нашу думку, використання службового становища охоплює два роди дій:

- по-перше, учинення особою дій, які пов'язані з наданими йому повноваженнями (компетенцією), з виконуваними функціями, тобто здійснення їх у сфері службової діяльності (наприклад, фальсифікація матеріалів справи і т. ін.);
- по-друге, учинення особою дій поза службовими обов'язками, але завдяки займаному службовому становищу (наприклад, зловживання службовим становищем, перевищення службових повноважень, присвоєння повноважень посадової особи, хабарництво і т. ін.).

У першому випадку співробітник органів внутрішніх справ має можливість робити юридично значимі дії, що спричиняють правові наслідки (наприклад, притягнення свідомо невинного до відповідальності). Для цього необхідні відповідні повноваження, властиві тільки посадовій особі. У другому — при вчиненні злочину подібні повноваження не обов'язкові. Дії винних зумовлюються чисто професійними функціями, що дають можливість використати повноваження, що явно виходять за межі власних. Це стає можливим через обов'язковість виконання законних вимог співробітника органу внутрішніх справ, забезпечених авторитетом державного органу влади, від імені якого він діє.

Дійсно, учинення співробітником органу внутрішніх справ злочину можливе лише у зв'язку із займаним службовим становищем, тобто зайняття певної посади в системі будь-якого підрозділу органів внутрішніх справ, а також використання наданих повноважень по службі уможливорює вчинення злочинного посягання внаслідок різних причин об'єктивного і суб'єктивного характеру. Досить переконливим у цьому зв'язку уявляється висловлення відомого філософа-просвітителя Ш. Монтеск'є про те, що «всяка людина, яка має владу, схильна зловживати нею» [11, 289].

Таким чином, уявляється, що до розряду розглянутих злочинів варто відносити не тільки дії, при вчиненні яких використовується службове становище, але й ті, які виходять за межі службової діяльності й власних службових повноважень. Ще одним аргументом, що свідчить на користь подібного підходу,

є чинна раніше постанова Пленуму Верховного суду СРСР № 3 від 30 березня 1990 р. «Про судову практику по справах про хабарництво», у якій вказувалося: «Суб'єктом цього злочину варто визнати й тих посадових осіб, які хоча й не мали повноваження для виконання в інтересах хабародавців відповідних дій, але внаслідок посадового становища могли за хабар вжити заходів щодо здійснення цих дій іншими посадовими особами» [1]. Дане положення пленуму, а також системне тлумачення норми з урахуванням безпосереднього об'єкта незаперечно вказує, що дії, яким сприяє хабарник, перебувають у полі його службової компетенції.

За словами професора Л. Гаухмана, використання повноважень охоплює діяльність як у межах повноважень посадової особи, так і за її межами, але у зв'язку з його статусом. В обох випадках це використання авторитету влади, що може поширюватися залежно від рівня посадового становища на різні сфери [5, 2].

Однак деякі вчені стверджують, що подібні дії можливі «лише при відповідному посадовому становищі особи, під час несення служби» [6, 11]. Із такою позицією важко погодитися. Результати проведеного дослідження підтверджують думку про те, що більшість злочинів співробітників органів внутрішніх справ, у тому числі загальнокримінального характеру, вчинено поза сферою службової діяльності, але з використанням посадових повноважень та інших атрибутів співробітника органу внутрішніх справ (службове посвідчення і т. ін.). У цьому випадку співробітник органу внутрішніх справ використовує своє службове становище в широкому розумінні, тобто «використовуючи службовий авторитет, службові зв'язки й можливості, що існують завдяки займаному посадовому положенню, щоб вплинути на інших осіб» [8, 17].

Звичайно, важно виділити як один із критеріїв віднесення злочину до розглянутої категорії злочинів не тільки використання службових повноважень при вчиненні злочину, але й можливості, що випливають із посадового становища. Це істотно розширить коло злочинів, учинених співробітниками органів внутрішніх справ, і відповідатиме сьогоднішнім потребам боротьби зі злочинністю.

При цьому «використання службових повноважень» співробітником органів внутрішніх справ варто інтерпретувати як «реалізацію будь-яких можливостей, пов'язаних із наявністю наданих прав і покладених обов'язків». Використання можливостей, що випливають із посадового становища, можна розглядати як різновид зловживань по службі, що полягають у перевищенні службових повноважень і впливі (справлянні тиску) за допомогою службового авторитету, службових зв'язків і наявних повноважень на процес ухвалення рішення іншими посадовими особами й громадянами.

Злочини, вчинені співробітниками органів внутрішніх справ, мають небезпечну тенденцію не тільки у зв'язку з кількісними змінами, але й значними якісними перетвореннями форм, методів і способів протиправної діяльності. Це, відповідно, зумовлює підвищену суспільну небезпеку злочинів, учинених співробітниками органів внутрішніх справ. Такий підхід викликаний тим, що

вони не тільки заподіюють шкоду інтересам, що охороняються, але й завдають невимірну соціально-психологічну шкоду конкретним суспільним відносинам, оскільки в подібних злочинах беруть участь особи, на яких покладено функції захисту інтересів особистості, суспільства, держави від злочинних й інших протиправних посягань.

Кожному злочинному посяганню властивий певний ступінь суспільної небезпеки. Однак коли йдеться про злочини, учинені співробітниками органів внутрішніх справ, то це вже саме по собі свідчить про неординарність таких посягань. Подібні діяння викликають у громадян недовіру до державних органів, підривають їх підвалини й тим самим являють собою посягання не тільки на суспільні відносини, що забезпечують державну владу, інтереси державної служби, але й на суспільні відносини, що забезпечують безпеку держави.

Аналіз стану законності серед особового складу органів внутрішніх справ свідчить про широкі масштаби зловживання службовими повноваженнями, хабарництва, вимагання. У наказах МВС України й інших відомчих документах указується на небезпечні тенденції зрадництва інтересів служби, заступництва з боку співробітників щодо організованих злочинних груп, надання їм допомоги в реалізації злочинних задумів і ухиленні від відповідальності.

Подібні дії, безумовно, підривають віру населення в здатність співробітників органів внутрішніх справ ефективно боротися зі злочинністю, завдають істотної шкоди й викликають необоротні наслідки авторитету державної влади. Підвищений ступінь суспільної небезпеки даної категорії злочинів виражається також й у фактах дворучництва певної частини співробітників. Співробітники органів внутрішніх справ дедалі частіше беруть участь у вчиненні тяжких злочинів, як загальнокримінальної, так і економічної спрямованості та ін. Випадки зрадництва інтересів служби, пов'язані з розголошенням службової й таємної інформації, є досить серйозним прорахунком у системі охорони секретів будь-якої організації, будь то фінансова або правоохоронна структура. Потраплення такої інформації в «чужі» руки може викликати серйозні наслідки, які часом стосуються життя й здоров'я людей, які сприяють боротьбі зі злочинністю.

Однак найбільш небезпечною формою протиправної діяльності будь-якої категорії державних службовців є корупція. Більше того, злочини, вчинені співробітниками органів внутрішніх справ, створюють не тільки умови для існування корупції, але й забезпечують її.

Аналізуючи матеріали практики, можна конкретизувати ознаки злочинів, учинених співробітниками органів внутрішніх справ:

1) визначальною ознакою розглядуваного блоку злочинів є вчинення злочину особою, яка є державним службовцем та перебуває на службі в органах внутрішніх справ, що займає певну посаду й офіційно допущена до виконання посадових обов'язків;

2) протиправна діяльність співробітників органів внутрішніх справ обумовлена їх службовими повноваженнями, компетенцією й можливостями, що випливають із посадового становища;

3) використання службових повноважень або можливостей, що впливають із посадового становища, будучи своєрідними способами реалізації злочинних намірів, значно підвищують ступінь суспільної небезпеки вчинених злочинів;

4) навмисна форма провини; наміром винного охоплюється протиправність використання повноважень, не тільки йому належних, але й таких, що не входять у його компетенцію, тобто виходять за межі закону, а не тільки посадової компетенції.

Критерії відмінності цих злочинів від інших, суміжних з ними, ґрунтуються на виділенні таких характеристик:

– більшість злочинів співробітниками органів внутрішніх справ вчиняється у сфері міжособистих відносин у процесі офіційного спілкування з громадянами;

– дії осіб, які вчиняють злочини, як правило, мають безпосередні зв'язки з процесами функціонування всієї правоохоронної системи і їх недоліками. Вони виростають із деформацій, що існують у практиці діяльності органів внутрішніх справ й неформальній етиці співробітників;

– відмітна риса таких злочинів — існування безпосереднього зв'язку суспільно небезпечних дій із наявністю службових повноважень або можливостей, що впливають із посадового становища. Злочини, учинені співробітниками органів внутрішніх справ, будучи, власне кажучи, посадовими зловживаннями, істотно нівелюють із характером займаного службового становища, причому чим вище займана співробітником посада (службовий імунітет), тим нижче ефективність практичного притягнення його до кримінальної відповідальності;

– специфічною характеристикою злочинності співробітників органів внутрішніх справ є їх розподіл по сферах протиправної спрямованості. Змістові характеристики злочинів співробітників органів внутрішніх справ зумовлюють той факт, що складові їх злочину в основному зосереджені в таких сферах життєдіяльності людей: у сфері функціонування органів державного управління, у сфері здійснення правосуддя.

У цьому зв'язку уявляється, що до злочинів, учинених співробітниками органів внутрішніх справ, можуть бути віднесені різні кримінально-правові класи діянь, зумовлених сферами службової діяльності співробітників:

1) злочини проти конституційних прав громадян (злочини, вчинені проти конституційних прав громадян (порушення недоторканності житла);

2) злочини проти власності (злочини, вчинені з використанням службового становища у сфері відносин власності, — присвоєння або розтрата, заподіяння майнового збитку шляхом зловживання довірою);

3) злочини проти державної влади, інтересів державної служби:

– злочини, вчинені при реалізації посадових повноважень і виконанні завдань, що входять до компетенції відповідного співробітника (перевищення службових повноважень, службова підробка);

– учинення злочинів, що виходять за межі посадових повноважень (перевищення службових повноважень, хабарництво);

4) злочини проти правосуддя:

– учинені на службі поза межами процесуальної діяльності (незаконне затримання, узяття під варту або тримання під вартою);

– учинені у сфері процесуальної діяльності (фальсифікація доказів).

Тут слід зазначити, що до розглянутого різновиду злочинності можуть бути віднесені й інші діяння за наявності зазначених вище ознак.

Таким чином, під злочинами співробітників органів внутрішніх справ слід розуміти навмисні, протиправні, суспільно небезпечні діяння, що вчиняються шляхом активних дій особами, які проходять службу в міліції з використанням своїх офіційних службових повноважень і можливостей, впливаючих з посадового становища, що роблять замах на інтереси суспільства і держави, законну діяльність державних органів, престиж, гідність і авторитет державної служби. Інші злочини, учинені даними особами (необережні, побутові), не належать до даної категорії.

Література

1. Бюллетень Верховного суда СССР. — 1990. — № 3. — С. 10.
2. Владимиров В. А., Кириченко В. Ф. Должностные преступления. — М., 1965.
3. Волженкин Б. В. Квалификация должностных преступлений (злоупотребление служебным положением, халатность, взяточничество). — Ленинград, 1973.
4. Волженкин Б. В. Служебные преступления. — М., 2000.
5. Гаухман Л. Коррупция и коррупционное преступление // Законность. — 2000. — № 6.
6. Дипка В. И. Уголовная ответственность работников органов внутренних дел за превышение власти или служебных полномочий. — М., 1998.
7. Долгова А. И. и др. Преступность сотрудников правоохранительных органов // Преступность, статистика, законоп. — С. 50.
8. Здравомыслов Б. В. Должностные преступления. — М., 1959.
9. Лысов М. Д. Ответственность должностных лиц по советскому уголовному праву. — Казань, 1972.
10. Мельникова В. Е. Ответственность за взяточничество. — М., 1988.
11. Монтескье Ш. Избранные сочинения. — М., 1955.
12. Сахаров А. Б. Ответственность за должностные злоупотребления по советскому уголовному праву. — М., 1956.
13. Соловьев В. И. Ответственность за злоупотребления служебным положением и приписки. — М., 1963.
14. Утевский Б. С. Общее учение о должностных преступлениях. — М., 1948.

УДК 343.98.001.18

В. В. Бірюков

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ І ІМОВІРНІСТЬ: ПРАКТИЧНИЙ ТА ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Суттєвий вплив на появу криміналістики як науки мала необхідність залучення до боротьби зі злочинністю досягнень природничих, технічних, суспільних та інших наук. Безумовно, і сьогодні вони збагачують арсенал криміналістичних знань, впливають на розвиток теорії та вдосконалення практики бо-